

B. KÁDÁR ZSUZSANNA

Volt-e szociáldemokrata „demokráciakísérlet” Magyarországon 1945 után?

Magyarországon a második világháború utáni években olyan átalakulás következett be, amely a demokratikus rendszerváltozások sorába illeszthető.¹

1945. június 26. és július 6. között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán konferenciát tartottak a *demokráciáról*. A résztvevők között tudósok és pártpolitikusok egyaránt voltak. Erdei Ferentől, Horváth Barnától, Moór Gyulától és Ortutay Gyulától Rákosi Mátyásig és Veres Péterig ki-ki a saját szempontjából fejtette ki, mit is ért demokrácián. A konferencia anyagát hamarosan könyv alakjában is kiadták.² A kötet egymást kiegészítő vagy éppen opponáló értelmezések halmaza, a közreadott előadások színvonala is egyenetlen: a skála az ismeretterjesztéstől és a politikai agitációtól az elméleti jellegű tudományos értekezésig terjed. Ezen – a résztvevők névsorát tekintve – nem is igen csodálkozhatunk.

Mindenki megszólalt a nevesebb politikusok közül. Rákosi Mátyás például itt beszélt először osztályharcos alapon a „két

¹ Erről a mai napig viták vannak. Lásd a *Levéltári Közlemények, 1945 – Korszakhatár?* című számát (LXXXVI. évfolyam, Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015.), illetve STANDEISKY Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: *Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról*. Szerk.: ERŐS Vilmos–TAKÁCS Ádám. ELTE Eötvös, Budapest, 2012. 134–150.

² *Demokrácia*. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.

osztály egy réteg” elméletéről. Fő gondolata az volt, hogy a demokrácia kérdésében a megtévesztett értelmiség átnevelése a legfontosabb. Szakasits Árpád úgy fogalmazott: ha a demokrácia tökéletes rendszer lenne, nem kellene megszületnie a szocializmusnak. Ostorozta az idejétmúlt európai liberális polgári demokráciát, melynek legnagyobb bűne az individuum kultusza. Egy olyan uniformizált világot vetített előre, ahol voluntarista vezetők döntenek el, mi is a jó az esendő embereknek. „A züllés nálunk is óriási méreteket öltött – értekezett Szakasits az erkölcsi állapotokról. Ennek csattanója nem a nyilas éra alatt következett be, hanem akkor, amikor bejöttek az oroszok. Méltóságos urak, kegyelmes asszonyok, tisztviselők és polgárok, kisiparosok és utcai nők serege egymással versenyezve fosztotta ki az üzleteket. Nem hivatkozhatnak arra, hogy kényszer, erőszak nyomása alatt követték el a rablást. Egyéni ösztöneikre hallgattak. Nem volt rendőr, nem volt hagyományörző és ellenőrző társadalom.”³

Tildy Zoltán azt hangsúlyozta, hogy a demokráciának „elsődlegesen erkölcsi tartalmat kell hordoznia”.

1945-ben sokan ismerték fel és vitákon, tanulmányokban fejtették ki a demokrácia erkölcsi premisszáit, azt, hogy mit kell tenni megvalósulásukért, valamint hogy milyen út vezet el oda. A mentális átalakulás talán elindult, mondhatni az etikai megújulást-megújítást szorgalmazó kezdeményezések első csírái megjelentek, de aztán kudarcba fulladt az egész, a magyar társadalom letért az átalakulás-átalakítás útjáról.⁴

Egy sor kérdést, problémát nem beszéltek meg a korszakban, bár kísérletek történtek rá. Csakhogy hiányoztak a demokratikus tapasztalatok, a közösen kormányzó pártok torzsalkodtak egymással, s mindez nem kedvezett a nemzeti önvizsgálatnak. Kemény István szavaival: „a nagytakarítással teljesen megbuktunk.”⁵

³ A demokráciáról és szocializmusról. *Demokrácia, 1945.* 166–178.

⁴ STANDEISKY ÉVA: Erkölcsök 1945-ben. *Mozgó világ*, 2006. február. Elérhető: <http://www.mozgovilag.hu/standeisky-eva-erkolcsok-1945-ben> [Letöltve: 2016-01-23]; valamint Uó: Közerkölcs. In: Uó: *Demokrácia negyvenötben.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 58–79.

⁵ KEMÉNY István: Ki a felelős? *Világ*, 1945. június 8.

A címben feltett kérdésre rövid a válaszom: igen, volt szociáldemokrata „demokrácia-kísérlet” Magyarországon a második világháború befejezése után. Ezt az álláspontomat hosszabban, néhány szociáldemokrata gondolkodó, politikus érvrendszerét használva fejtem ki. Tanulmányozható-e egyáltalán a szociáldemokratáknak a demokráciához való viszonya, a demokratikus berendezkedésről alkotott képe, s ezek változásai? A továbbiakban főként adalékokat és példákat sorolok fel erre.

1945 májusában a Szociáldemokrata Párt (SZDP) kibővített pártvezetőségi ülése áttekintette a nemzet és a párt előtt álló feladatokat. Az SZDP a felszabadulást követően kormányzati tényezővé vált, taglétszáma 200 000 fölött volt.

A vezetőség már korábban, a második világháború éveiben is behatóan foglalkozott a fasizmus utáni, ún. békés időszak várható feladataival. Az 1943 elejére elkészült programtervezet – többek között – a demokratikus szabadságjogokról, a radikális földreformról, az új iparpolitikáról, az újjáépítés szükségességéről szolt. Hangsúlyozta az összefogás szükségességét, mert „a feladat nagysága meghaladja egyetlen párt vagy egyetlen társadalmi réteg erejét”. A párt politikai irányvonalának formálásában fontos állomást jelentett, hogy még az illegalitásban csatlakozott a Magyar Fronthoz, majd kidolgozták és aláírták a munkáspártok (a kommunisták és a szociáldemokraták) egységmegállapodását 1944. október 10-én. Ebben a két párt azt a célt tűzte ki, hogy a demokratikus átalakuláson át el kell jutni a szocializmushoz.⁶

Az SZDP 1945 márciusában megfogalmazott új stratégiai célját a „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért”⁷, júniustól pedig „A demokrácián át a szocializmusért” jelszó is kifejezte.⁸ Az új stratégia meghaladta a hagyományos polgári demokráciát. A szociáldemokraták nem fogadták el és akkoriban

⁶ STRASSENREITER Erzsébet: Megváltozott körülmények. Az SZDP 1945-ben. *História*, 1985/2. 23–24.; HUBAI László: Szociáldemokraták a demokráciáról, 1944–1947. *Múltunk*, 2009/1. 134–147.

⁷ Ezt a „*Mit akar a Szociáldemokrata Párt?*” című röpiratban hirdették meg.

⁸ A jelszót hivatalosan az 1945. augusztus 18–20-án megtartott XXXIV. kongresszuson hirdették meg, mely a köztudatban már korábban polgárjogot nyert.

nem is használták – a kommunisták által nagyon komolyan vett – „népi demokrácia” kifejezést. Valamiféle „munkáshegemóniának” értelmezték ezt, főleg közjogi és szociális kérdésekben. Saját jelszavuk viszont elvi alapon fogalmazódott meg, és rímelt a korabeli nyugat-európai szociáldemokrácia marxizmusfelfogására.

Az európai szociáldemokrata pártokkal újjászerveződő együttműködésben az SZDP a Kelet és Nyugat közötti „híd szerepben” vélte megtalálni nemzetközi hivatását.⁹ Ugyanakkor – főként az angol és francia testvérpártokkal való konzultációknál – olyan tartózkodó álláspontot képviselt, hogy azok elismerik ugyan a kelet-európai térség sajátosságaként a szociáldemokraták és a kommunisták szorosabb együttműködését, de a pártok maradjanak függetlenek.

A *külpolitikában* az SZDP a híd koncepciónak megfelelően a kelet-nyugati megbékélést és a Duna-völgy népeinek együttműködését emelte ki.

A Duna menti kisállamok különbeker-víziói kapcsán a második világháború után¹⁰ a szociáldemokratákat is foglalkoztatta a „föderációs eszme”.¹¹ Szalai Sándor szociológus professzor, az SZDP nemzetközi kapcsolatok osztályának vezetője nagy jelentőségűnek tartotta Szakasits Árpád egyik 1946-os bejelentését, mely szerint tervbe vették a Duna-völgyi államok gazdasági kerekasztal-konferenciájának összehívását. Az ekkoriban zajló párizsi béke-előkészítő tárgyalásokra utalva „béke-utóképzítésnek”¹² értékelte ezt a lépést. Ezzel is a régió szociáldemokrata testvérpártjainak konzultációját akarták előremozdítani.

⁹ SZÉKELY Gábor: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetközi kapcsolatai. In: VARGA Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 328–334.

¹⁰ Lásd erről GYARMATI György: Vámunió, föderáció – Új nagyhatalom? In: *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 29–53.

¹¹ *Szabad Nép*, 1945. szeptember 23. – Az SZDP 1945. évi XXXIV. kongresszusán elfogadott program külpolitikára vonatkozó tervezetében állást foglalt egy feljegyzés a „Duna-konföderáció” létesítése mellett, amit azonban a megjelent programból kihagytak! (BALOGH Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon, 1945–1947*. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 23.)

¹² *Köztársaság*, 1946. június 27.

Bán Antal az 1945 tavaszán tartott pártvezetőségi ülésen megkérdőjelezte a kommunista szlogenek őszinteségét, és kifogásolta a taktikai okokból tett elvi engedményeket: „Az MKP azt mondja, magyarok vagyunk, demokraták vagyunk, a magán-tulajdon elve alapján állunk... Mi van emögött, őszinteség, vagy kendőzése a való törekvéseknek?”¹³ Bán világosan megmondta, hogy „nem mindenki számára lehet demokrácia, ez Hitler óta világos... hatalomra jutásának katasztrófája után pártunk leszögezheti, hogy van korrektúrája a demokráciának. Nincs végletekig való demokrácia.”¹⁴ A Szociáldemokrata Pártnak rövid távú taktikai lépéseket tanácsolt, mivel az ország a „forradalmi átmenet” korszakát éli, a fejlődés útja a demokrácián át a kapitalizmusból a szocializmusba vezet. Ezért az SZDP politikájának tengelyébe a *demokratikus átalakulás feladatait és az újjáépítést kell állítani*.

A *szocializmus* hangoztatása akkor kifejezetten zavarta a Magyar Kommunista Pártot (MKP), mivel rövid távon az antifasiszta, németellenes, demokratikus program volt az irányadó. A kommunista vezetés úgy ítélte meg, hogy az SZDP radikalizmusa gátolja a nemzeti összefogást. Szakasits Árpád, hogy elsimítsa a nézeteltéréseket, tárgyalásokat folytatott Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel, Farkas Mihállyal és Révai Józseffel is. „Szociális forradalomként”, vagyis a polgári demokratikust meghaladó, új típusú forradalomként írta le a magyar folyamatokat. Szakasits másokkal is egyetértve abból indult ki, hogy „a klasszikus demokrácia a fasizmussal leáldozott”, és a demokrácia már a szocializmus „egyetlen megvalósításának” lehetősége, „a tiszta demokrácia a proletárdemokrácia legmagasabb foka”. A párt hangadó vezetői elhatárolódtak a demokrácia polgári értelmezésétől és azoktól a politikai erőktől is, akik a nyugati típusú politikai-társadalmi viszonyok kiépítését akarták megvalósítani.

¹³ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 283. f. 2. cs. 1. ó. e. Idézi SIMON István: A szociáldemokrácia „új arca” 1945-ben. *Múltunk*, 2001/1. 208–232.

¹⁴ Idézi STRASSENREITER Erzsébet Bán Antal életrajzában. In: *Politikuspályák*. Szerk.: SÁNTA Ilona. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 121.

A pártvezetőségi ülésen a felszólalók általában egyetértettek a Bán Antal referátumában megfogalmazott helyzetmegítéléssel. Nem vitatták, hogy a szociáldemokratáknak is részt kell vállalniuk a hatalom gyakorlásában. Annál hevesebb szócsatákat hozott a párt befolyásának mértéke. Egyfelől Bán és hívei megvédték a támadásokkal szemben az Ideiglenes Nemzetgyűlést, hiszen ez „demokratikusabb és megbízhatóbb a demokrácia... és a reakció elleni harc szempontjából... baloldalibb tehát, mint bármelyik nemzetgyűlés, amely eddig Magyarországon” létezett, és ez „megnyugtatónkra szolgál”. Másfelől Bán azt is leszögezte, hogy az SZDP képviselőinek száma méltánytalanul kevés; a párt csupán a harmadik helyet foglalja el a nemzetgyűlésben, és ez nem tükrözi a tényleges erőviszonyokat. Bán szerint a pártnak növelnie kell hatalmi befolyását.

A szociáldemokrata vezetők remélték, hogy a választásokon „majd kiderül, hogy az ország népének politikai iránya milyen helyes arányszámot állapít meg a pártok között”. Emögött az a nehezen ellenőrizhető, elsősorban becslésen alapuló vélemény húzódott meg, hogy az SZDP befolyása a magyar társadalomban minden pártot megelőz. Bán azt a véleményt képviselte, hogy a szociáldemokraták „a közös programnak, az együttműködés szellemének megfelelően arányosan” vegyenek részt a kormányzásban.

A párt szinte teljesen egységes volt *a demokrácia és a diktatúra* kérdésében.¹⁵ A tagok azt tekintették a legfontosabbnak, hogy ragaszkodjanak a demokráciához, a demokratikus formákhoz, módszerekhez, kormányzási rendszerhez. Magát a demokráciát mint történelmileg változó kategóriát értelmezték. Fontos elvi kérdés volt, hogy *a párton belül éppen úgy, mint a hatalomban, helye van az ellenvéleményeknek, és szó sem lehet arról, hogy valódi személyi kultusz alakuljon ki például Szakasits Árpád körül.* (Közben persze, akárcsak a többi párt vezetőjét, „kifelé” őt is elötérbe állítják.) A kormányzati szerepvállalásnak megfelelően a párt beépült az állami és a társadalmi szervekbe. Tekintélyes létszámú és kiváló felkészültségű parlamenti frak-

¹⁵ Az SZDP erőteljes bírálatot fogalmazott meg a weimari demokráciáról. Lásd erről HUBAI László: I. m. 140–141.

cióval vett részt a törvényhozás munkájában, az Országgyűlés tisztikarában és a törvényhatósági bizottságokban. Szakasits államminiszteri, majd 1947-től miniszterelnök-helyettesi rangban képviselte az SZDP-t a kormányban, „kifelé” és „befelé” inkább az egyensúlyteremtésre, mintsem a konfrontációra törekedve.

A jelenlévők elfogadták és támogatták, hogy az újjáépítés elsődleges fontosságú, s a régi viszonyokat nem állítják vissza. Az SZDP gazdaságpolitikáját egy „átmeneti gazdasági program” foglalta össze, amely biztosíthatja a *politikai demokrácia gazdasági megalapozását*. Az SZDP kiindulópontja szerint kapitalizmus és magántulajdon van, a párt programjában mégis az államosításokat szorgalmazza. Bár a burzsoázia bevonásához nem sok reményt fűztek a szociáldemokraták, ezt részben mégis helyeselték, mivel úgy gondolták, hogy ennek a rétegnek vállalnia kell a felelősséget a korábbi politikája miatt kialakult súlyos helyzetért.

Meglehetősen nagy vitát váltott ki a *magántulajdonhoz és a kapitalizmushoz való viszony* kérdése. A felszólalók határozottabb tokeellenes gazdaságpolitikát akartak, beszédeiket éles antikapitalista beállítottság jellemezte. Közös – valamennyi korabeli párt által támogatott – feladatként jelölték meg az ország újjáépítését. Egyetértettek a nagybirtokrendszer felszámolásában, a korlátozott államosításban, valamint az oktatás és művelődés kiterjesztésében.

Szakasits Árpád jó politikai érzékkel lépett fel az önálló, független politika túlhangsúlyozása ellen, a két munkáspárt együttműködéséért. Számot vetett azzal, hogy az SZDP helyzete az MKP legalizálódásával megváltozott, a Szociáldemokrata Párt „társbérletbe került” az MKP-val. Utóbbi vezető szerepét mind az SZDP vezetősége, mind pedig tagsága ellenezte. Úgy vélekedtek, hogy nem egyik vagy másik párt előnyére vagy hátrányára, hanem a közös politizálás érdekében, a közös célok eléréseért kell együttműködni.

A májusi tanácskozás végül nem adta ki a korábban megfogalmazott jelszót: „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért!” Ehelyett a határozatban a „Szabad, független, demokra-

tikus, népi Magyarországot!”, „A munkásság harci egységét!” jelszavakat preferálta. Visszafogottabban fogalmazta meg az antikapitalista követeléseket is, s a nemzeti összefogásban is szélesebbre nyitotta a kapukat, hogy megkönnyítse a munkáspárti összefogást, a munkásegységfront kialakítását és a polgári erőkkel való együttthaladást. A tanácskozás tükrözte – és ezt az MKP 1945. május 20–21-én megtartott Országos Értekezlete is bizonyította –, hogy az SZDP-ben a döntő többség akkor a nemzeti fejlődést és a munkásmozgalom alapkérdéseit az MKP-val azonosan, vagy hozzá hasonlóan ítélte meg.¹⁶

Az SZDP politikai irányvonaláról szóló programot 1947 elején, a XXXV. Kongresszuson adták ki.¹⁷ Nyomot hagytak rajta az ország politikai életében lezajlott viharos események s a párton belüli szenvedélyes viták is. A program a „Felkészülés a döntő harcra” jelszó jegyében lényegében jóváhagyta a szocialista irányú fejlődés és átalakulás szociáldemokrata koncepcióját. Tehát továbbra is a fokozatos átnövés és átalakulás híve maradt, és nem tekintette elfogadhatónak a radikális és gyökeres fordulatot. A polgári demokrácia politikai intézményrendszerét nem akarta elvetni. Az adott hatalmi struktúra osztálytartalmának megváltoztatásával, a munkásság és pártjai befolyásának növelésével, a többség fokozatos megszerzésével kívánta meghaladni a kapitalizmust. A két önálló munkáspárt létét és szoros együttműködését vizionálta.

Elmozdulás történt a szociáldemokraták külpolitikai elképzeléseiben is. Az „angol úttal” szemben – amely a kommunizáltól való elhatárolódást szorgalmazta – a többségi álláspont az volt, hogy a magyarországi helyzetben nem másolhatók a történelmi demokráciák eszközei, és a demokráciát akár hatalmi eszközökkel is meg kell védeni a reakcióval szemben.

¹⁶ A Szociáldemokrata Párt kibővített pártvezetőségi üléseinek határozata, 1945. május 10–17–24. In: RÁKOSI Sándor–SZABÓ Bálint (szerk.): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai, 1944–1948*. Kossuth Kiadó, 1979. 93.; valamint Strassenreiter Erzsébet: Programok, munkatervek 1945–1947 között. In: *A Magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. I. m. 56–64.

¹⁷ Az SZDP XXXV. kongresszusa 1947. január 31.–február 2. között ülésezett.

Az SZDP törvényhozói tevékenységére, a frakció munkájára a parlamenti ügyekben és politikában jártas, nagy tapasztalattal és gyakorlattal bíró Kéthly Anna személye nyomta rá a bélyegét. A képviselők a bizottságokban, illetve a plenáris üléseken a párt hivatalos politikáját követték, attól nem térhettek el. Szereplésük, akárcsak a múltban, 1945 után is kollektív munka eredménye volt; a párt népes értelmiségi gárdája közvetlenül is részt vett egy-egy kérdés kidolgozásában, véleményezésében. A koalíciós viszonyok gyakorlatának megfelelően a törvényhozói munka jelentős része áttolódott ugyan a pártközi konferenciákra és a bizottsági tárgyalásokra, s az ellentéteket is ezeken oldották fel, mégsem lehet a parlamenti üléseket formálisnak tekinteni. Még ebben az utolsó stádiumban is sokszor került sor komoly véleménycserére, nyílt harcra a koalíción belül eltérő nézeteket vallók között.

1946-ra megnőtt a nyilvánosság kizárásával tartott „alsó szintű” pártközi egyeztetések¹⁸ jelentősége és mennyisége is. A „felső szintű” pártközi értekezleteken ebben az időszakban politikai válságkezelés, válságmenedzselés folyt. A pártok képviselői rugalmasan követték az események alakulását, a koalíciós vitákat többfordulós egyeztetéssel tudták lefolytatni, és megállapodni. „Az is megtörtént, hogy a parlamenti demokrácia valamelyik intézményében már vitára bocsájtott előterjesztéssel kapcsolatban indítványozták azt, hogy addig vegyék le a napirendről, amíg a pártközi értekezlet előzetesen nem foglal állást az ügyben.”¹⁹

A párt nagy jelentőséget tulajdonított a szociáldemokrata képviselők munkájának. Többször is együttes ülést tartott a pártvezetőség és a parlamenti frakció. Az országos vezetők, kiemelkedő szakemberek informálták a képviselőket az aktuális kül- és belpolitikai kérdésekről, eseményekről, a párt politikájáról, a vezetőség munkájáról, határozatairól. A frakció ülésein pedig komoly vitákra is sor került. Peyer Károly és társai itt

¹⁸ *Pártközi értekezletek 1944–1948.* Szerk.: HORVÁTH Julianna–SZABÓ Éva–SZÜCS László–ZALAI Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

¹⁹ PALASIK Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 51.

fejtették ki a párt politikáját elítélő véleményüket, mint például 1946 januárjában a köztársasági törvény előkészítésének szakaszában. Éles vita bontakozott ki a köztársasági elnök személye körül (az SZDP végül Tildy Zoltán mellett foglalt állást, míg Peyer továbbra is Károlyi Mihályt követelte), továbbá gazdaságpolitikai kérdésekben (itt Kéthly Anna Peyerral szemben megvédte a párt vonalát). A gyakorlati programok stratégiai célkitűzéseivel a szociáldemokrata vezetés zöme és a tagság döntő többsége egyetértett; csupán a vezetők egy csoportja, Peyer Károly és hívei vélték úgy, hogy az SZDP feladata az ún. nyugati polgári demokrácia megteremtése. A „paktumos” Peyer árnyéka, az 1945 előtti szociáldemokrata mozgalom tevékenységének kérdése, a „peyerizmussal” való szakítás megkerülhetetlen kérdéssé vált.

„Mi következzen” tehát? Az SZDP vegyen részt egy polgári-kispolgári blokkban és politizáljon a nyugat-európai szociáldemokrata értékek mentén, avagy a Baloldali Blokk részeként a kommunistákat támogassa a hatalomban? Peyer személye az első lehetőséget szimbolizálta, s amikor a szociáldemokrata-kiszagdapárti együttműködés átértékelődött, Peyer átlépett a Magyar Radikális Pártba, az SZDP vezetősége pedig kizárta őt.²⁰

1945 novembere és 1948 júniusa között a szociáldemokrata parlamenti frakció tagjai közül 74-en szólaltak fel. Ismertették pártjuk általános politikáját érintő elvi álláspontjukat, szakkérdésekben a véleményüket, és interpellációkat terjesztettek elő. Az említett időszakban az SZDP képviselőinek különböző jellegű fellépéseire megközelítően 370-szer került sor. A legtöbbször – 40-szer – Faragó László kapott szót.²¹ Az élvonalbeli politikusok – a kor szokásainak megfelelően – csak döntő fontosságú bel- és külpolitikai események alkalmából léptek fel,

²⁰ Lásd erről részletesen: STRASSENREITER Erzsébet: Peyer Károly emigrációs levelezése politikustársaival (1948–1956). *Levéltári Közlemények*, 76. évf. 2005. 2. sz. 149–251.

²¹ Faragó László (1896–1967), parlamenti képviselő. Őt követte Ries István (26 alkalommal beszélt), több mint tízszer vállalt feladatot Justus Pál, Rónai Sándor, Barcza Sándor, Faragó György, Vajda Imre, Buchinger Manó, Révész Mihály és Szélig Imre.

amikor a koalíciós politizálás íratlan szabályainak megfelelően a partnerek is első vonalbeli embereket sorakoztattak fel a vitában, és nagy horderejű nyilatkozatokat tettek. A Ház alelnöke, Kéthly Anna mindössze háromszor szólalt fel.²²

A „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” jelszóban Kéthly a hangsúlyt következetesen az első részre tette, mert úgy ítélte meg a helyzetet, hogy még hosszú ideig a polgári demokrácia megteremtése marad napirenden, az ellenforradalom gyökerei mélyek, a demokratikus erők viszont gyengék. „A régi szellem és erkölcs kiirtása útján a párt fő feladata a demokrácia intézményeinek kiépítése és megerősítése.” Az újkori Magyarországon nincs tömegélmény a demokráciáról.²³ 1946. január 19-én mondott beszédében a demokrácia kérdését járta körül: „Én, a szociáldemokrata azt mondom, hogy a demokráciát csak annak hármasságában fogadom el. A társadalmi és politikai demokrácia, amely az Emberi Jogok Kiáltványában és a Függetlenségi Nyilatkozatban megteremtette az ember egyenlőségét, megfogalmazta az ember beleszólási jogát a politikai intézmények megalkotásába és kialakításába, ez a két elem hatástalan és értéktelen a harmadik, a hiányzó elem nélkül, és ez a gazdasági elem.”²⁴ Churchilltől átvett tréfás definíciója szerint: „Ha reggel 5 órakor csengetnek az ajtódon, akkor tudod azt, hogy csak a tejes ember lehet. Az a biztonság, az a nyugalom a demokrácia tartozéka, hogy más nem lehet, csak az, aki reggel a tejesüveget rakja le az ajtónk elé. Ez a demokrácia egyik jellemzője! De a biztonság, az együttélés békéje, az ember közös életének a nyugalma a gazdasági nyugalomból ered.”²⁵

1945. október 3-án az Amerikai–Magyar Társaság alakuló ülésén, szűk körben beszélt a legnyíltabban a demokráciáról. Szinte kritikátlanul felmagasztalta az Egyesült Államokat.

²² Lásd erről STRASSENREITER Erzsébet kéziratát, melyet a szociáldemokrata mozgalom 1945 utáni történetét feldolgozó munkához készített. 51–54.

²³ Az SZDP 34. kongresszusán elmondott Kéthly Anna-beszéd.

²⁴ Kéthly Anna a demokráciáról, 1946. január 19. In: *Kéthly Anna válogatott írásai és beszédei*. Szerk.: STRASSENREITER Erzsébet. Szövetkezeti Kiskönyvtár, Budapest, 1990. 63.

²⁵ Hozzászólás Rákosi Mátyás előadásához. In: *Népi demokrácia*. Szikra, Budapest, 1946. 21–29.

Példának állította az amerikai demokráciát, s fenntartás nélküli, feltétlen vonzalmat árult el az amerikai politikai és társadalmi berendezkedés iránt. Az anglofilnek ismert Kéthly itt valószínűleg az amerikai vendéglátók politikai szája íze szerint fogalmazott, és nem szociáldemokrata párttársai Amerika-képét közvetítette. A *Népszavában* ugyanis akkoriban az USA nem a demokrácia fellegváraként jelent meg, s a párt sajtóját inkább a kapitalizmuskritika jellemezte.²⁶ Ugyanakkor a lapban közölt angliai tudósítások nagy száma azt bizonyítja, hogy a Labour Party tevékenységét, erőteljes társadalomátalakító programját a magyar szociáldemokraták fontos és követendő példának tekintették.²⁷

Faragó Lászlóról²⁸ viszonylag kevés szó szokott esni a szociáldemokrata panoptikumban. Jogászként-ügyvédként kezdte, aztán nagyon jó tollú újságírója lett a *Népszavának* és a *Szocializmusnak*. A Társadalomtudományi Társaság szellemiségében nevelődött, majd a két világháború között Kéthly egyik legközelebbi munkatársa lett, segített parlamenti beszédeinek összeállításában. A nyilas deportálások idején bujdosott, majd 1945 után közgazdász és politikus, a Pénzügyintézet Központ vezérigazgatója, országgyűlési képviselő, tagja a Párizsban tárgyaló békeszerződési delegációnak.

Faragó két évvel a világháború befejeződése előtt megállapította: „a demokratikus pártok váltógazdaságának lehetősége a demokrácia lényege”.²⁹ A „hittel és meggyőződéssel szociáldemokrata, fanatizmus és illúziók nélküli” Faragó méltatói

²⁶ Lásd erről TAKÁCS Róbert: *Tehenészgiccs a kultúra bölcsőjébe. Amerika-kép Hollywoodon innen és túl 1945 és 1948 között, a koalíciós pártok napilapjainak tükrében. Médiakutató. 2014/ős. XV. évf. 3. sz. 65–78.*

²⁷ Takács Róbert tanulmányában kimutatja, hogy a *Népszava* kb. kétszer annyit foglalkozott a britekkel, mint a korszak más napilapjai. (TAKÁCS Róbert: *Nyitás és új bezárkózás. A koalíciós napisajtó szellemi Nyugatról alkotott képeinek változása, 1945–1948.* In: *Nyitott/zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949.* Szerk.: FEITL István. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 321–339.)

²⁸ FARAGÓ László: *A demokrácia kilátásai. Egy politikus írástudó gondolatából.* Szerk.: JEMNITZ János és SZÉKELY Gábor. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 1998.

²⁹ Levél a demokráciáról. *Népszava*, 1943. szeptember 26.

szerint „hírmondóban maradt meg a Mónus Illés-i szociáldemokráciából”. Nézetein nem változtatott, egyfajta véleménye, monológja volt élete végéig.³⁰ Nem meglepő tehát, hogy 1947 novemberének végén a *Népszavában* a „harmadik útról”, a szociáldemokrácia önálló létének szükségességéről és lehetőségéről szólt, és a kommunisták által felvetett fúziós elképzelésekre reagált. A nyugat-európai szociáldemokrata pártok ideológusai akkoriban fogalmazták meg a „demokratikus szocializmus” gondolatát, így Faragó lényegében az angol, francia, olasz szociáldemokrácia dilemmáihoz kapcsolódott, és elhatárolódott a szovjet úttól.

„A nagy politikusok rájönnek arra – írta Faragó –, amit a soványodó, de még mindig kövér Faragó a szivarja mellől két éve ordítva és toporzékolva hirdet, hogy az a meztelen tény, hogy az oroszok 1945. január 18-án kiverték innen a náciakat, nem változtatott még egy náci országot demokratává, akármilyen értelemben is vegyük a demokráciát... néhány bolond ügye a demokrácia vagy a baloldaliság, és a bolondok... köztük többek között én... meg fogják járni.”³¹

Így is történt: ez a cikke megpecsételte a sorsát, mivel Rákosiék megfosztották tisztségeitől és munkájától, sőt az élete is veszélybe került. Kitelepítettként nehezen megtűrt, kényszerű vendég lett ez a polihisztori tudással felvértezett gondolkodó egy hajdúsági faluban. Csak több év után tudott visszavergődni a fővárosba, a Magyar Kereskedelmi Kamara jogi osztályán kapott munkát, és élete végén címzetes egyetemi docenssé nevezték ki.

Vajon a pártpolitikai csatározások, aztán az 1947–1948-as „végkifejlet” valóban alkalmatlanná tette a légkört arra, hogy az emberek „megtanulják” a demokráciát? Standeisky Éva szerint alapjában a kommunista párton múltott, hogy az örökölt gyenge demokratikus hagyományok nem erősödhettek meg, és az is, hogy elmaradt az etikai átalakuláshoz szükséges önvizsgálat

³⁰ JEMNITZ János: Faragó László. Visszapillantás egy gerinces politikus-írástudó sikeres-szomorú életére. In: FARAGÓ László: *A demokrácia kilátásai*. 32–40.

³¹ *Népszava*, 1947. november 27.

és megtisztulás. Árnyalja persze a képet a háborús részvétel kudarca, melyért a felelősséget a külső hatalmakra és a letűnt politikai vezetésre lehetett hárítani.

1947. fordulópontot hozott a második világháború utáni történelemben. A legfontosabb események a következők: a Truman-doktrína és a Marshall-terv meghirdetése, a szovjet és az amerikai érdekszóna merev elhatárolása, aztán az a tény, hogy amikor a békeszerződéssel a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mandátuma lejárt, a szovjet katonai alakulatok továbbra is az országban maradtak. Megalakult a Kominform, „vége lett a népfretpolitikának”, s a két munkáspárt egyesítését tervező fúziós politika újabb lendületet kapott.³²

Nyers Rezső – aki 1940 és 1948 között a szociáldemokrata párt tagja volt – így beszél erről az időszakról Huszár Tibor „beszélgetőkönyvében”: „Én úgy formulázom, hogy 1947-ig egyértelműen egy népi demokratikus folyamatról van szó, majd valamikor 1947 őszén – feltételezhetően külső hatásra – a folyamat megszakad, és egy folyamat, akár politikai forradalomnak is lehetne tekinteni, következik be. Ekkor azonban a szociáldemokrácia szuverenitása már teljesen megtörik.”³³ A szocialista korszakban és a rendszerváltás után is politikusként tevékenykedő Nyers tehát egyike volt azoknak a korabeli szociáldemokratáknak, akik használták a „népi demokratikus” jelzót. Ugyanakkor például Justus Pál tautológiának tartotta a fogalmat: „Van talán nem »népi uralom« is a »,népi népuralommal« szemben?”³⁴ Ez a szóhasználat jól érzékelteti, hogy a kommunisták elsősorban politikai és taktikai célokra használták a demokrácia fogalmát. Elhitették hatalmi partnereikkel, hogy betartják a demokratikus játékszabályokat, pedig a kommunista pártvezetést elsősorban gyakorlati, hatalomtechnikai kérdések foglalkoztatták.

³² Erről részletesen ír RAINER M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–1948. In: *A fordulat évei, 1947–1949*. Szerk.: STANDEISKY Éva–KOZÁK Gyula–PATAKI Gábor–RAINER M. János. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 17–44.

³³ HUSZÁR Tibor: *Beszélgetések Nyers Rezsővel*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004. 58.

³⁴ JUSTUS Pál: *Demokrácia és szocializmus. Szocializmus, 1945/3–4*. 105.

Az 1944–1945 fordulóján létrejött korlátozott plurális hatalmi rendszert a kommunista párt a szovjet típusú szocializmust megelőző hatalmi formának tekintette. Olyan „harci terepnek”, ahol egy darabig szövetségeseivel, illetve potenciális ellenfeleivel együtt gyakorolja a hatalmat, miközben megosztja és gyengíti őket.

Az 1947 és 1948 dereka közötti időszakot Magyarországon Rákosi a „fordulat évének”³⁵ keresztelte el. Nemcsak hazánkban, de uniformizált módon a Szovjetunió által felszabadított többi országban is végbement a munkáspártok egyesülése, beolvasztása, vagy ha úgy tetszik a szociáldemokrata pártok likvidálása. A román és a bolgár testvérpártok után 1948 nyarán Magyarországon, majd a cseheknél és a lengyeleknél is bekövetkezett az önálló szociáldemokrata párt felszámolása.

*

Összefoglalóan három alapkérdésről beszélhetünk 1945 és 1948 között Magyarországon:

1. A második világháború utáni korszakban a külső hatalmi erőviszonyok döntően meghatározták az eseményeket, s a Szovjetunió szoros ellenőrzése alá vonta Magyarországot.

2. Nem lehetett a demokráciakísérlet csupán „szociáldemokrata-ügy”, sok kérdésben működött a koalíciós munkamegosztás. Sokáig, 1947-ig együtt meneteltek a kommunisták és a szociáldemokraták, közös céljuk volt a demokratikus átalakulás segítése, a demokrácia társadalmi feltételeinek megteremtése.

Bibó megfogalmazásával élve, a „próbálkozó demokrácia”³⁶ első évében valamennyi politikai párt programjában, fogalomkészletében az ellenforradalmi rendszer éles kritikájával találkozunk. Az értelmiségi elit java része bízott a demokrácia és a szocializmus összeegyeztethetőségében. A különbség inkább

³⁵ RÁKOSI Mátyás: *A fordulat éve*. 3. kiadás. Szikra, Budapest, 1950. 8.

³⁶ BIBÓ István művei IV. k. e-könyv. Fapadoskönyv.hu Kiadó, Budapest, 2012. (A műben több helyen szerepel a „próbálkozó demokrácia” kifejezés.)

abban mutatkozott meg, hogy ki mire tette a hangsúlyt.³⁷ Olyan köztes pozíciókra-e, mint például az SZDP autonóm vezetői – így Kéthly Anna, Bán Antal, Szeder Ferenc –, akiknek baloldalisága egy jogtisztelő demokrácia eszményéhez kapcsolódott; vagy az olyan közvetítésekre-e, mint amilyenekkel például Bibó István személy szerint, a Magyar Radikális Párt pedig politikai kiscsoportként próbálkozott? Ez utóbbiakról szólva hangsúlyozni kell társadalmi marginalizálódásukat, az autonóm szociáldemokraták esetében pedig azt a tényt, hogy az MKP a „munkásegység” jelszavával (és leple alatt) kezdettől fogva a követő másodhegedűs hálátlan szerepére akarta kárhozatni őket.

3. Végül, de legfőképpen e három-négy esztendőben kényszerkoalíció volt a magyar politika szereplői között. A főbb pártok nem alakíthattak szabadon kis-, illetve nagykoalíciót. Hiába volt a második világháború után Európában az általános balra tolódás egyik nyertese a szociáldemokrácia, az SZDP vezetői csak rövid ideig hihették el, hogy a szocializmus evolúciós úton, a polgári demokrácia keretei között elérhető lesz.

Míg Európa nyugati felében a hagyományos demokráciákat igyekeztek tökéletesíteni, addig a kontinens keleti felén 1945-ben a demokrácia szinte valamennyi feltétele hiányzott.

Rákosiék agresszíven haladtak előre a hatalom megszerzéséért vívott harcban. Népidemokrácia-konceptiójukkal szembe állítható a szociáldemokraták, kiemelten Kéthly Anna demokráciafelfogása. Miközben az „evolucionista” SZDP mindenféle diktatúrát elutasított, addig a „revolucionista” MKP nyitva hagyta a proletárdiktatúra lehetőségét.³⁸

A Rákosi-korszak „centralizált anarchiája”³⁹ már túlhúzódik a vizsgált időszakon, a korlátozott többpárti demokrácián.

³⁷ Lásd erről részletesen STANDEISKY Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In: *A demokrácia reménye. Magyarország, 1945.* Szerk.: RAINER M. János– STANDEISKY Éva. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 54–91.

³⁸ HUBAI László: A korlátozott polgári demokrácia politikai rendszerre Magyarországon: 1945–1947. In: *Tiltott történelmünk 1945–1947.* Szerk.: HORVÁTH János. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 56–71.

³⁹ A kifejezést lásd: GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó forradalmak évtizede Magyarországon, 1945–1956.* ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011.

Egy német szociológus megállapítása szerint „az ifjú demokrácia nagy kaland”. Ezt a gondolatot fűzte tovább egyik cikkében Kéthly Anna a következőképpen: „Ha a kalandorok kezébe jut a hatalom, csak a demokrácia katasztrófája következhet be.”⁴⁰

⁴⁰ KÉTHLY Anna: Harmadik út. Gondolatok egy könyvről. In: *Szabadságot Magyarországnak! Kéthly Anna írásai, beszédei*. Szerk.: Baranyai Tibor. Kéthly Anna Alapítvány, Budapest, 1994. 185.